

ASPECTES SANITARIS DE BENICARLÓ I ELS POBLES DEL SEU ENTORN EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XIX: NOTÍCIA DEL

*“Bosquejo Topográfico de la Villa de Benicarló
considerado física y médicamente con relación à los pueblos limítrofes
de Peñíscola, Vinaróz y Calig” d’Antonio Balaciart¹*

Josep M. Sabaté i Bosch

Ala II Jornada d’Història de la Medicina de Reus i Comarques Veïnes amb la col·laboració de Jesús Sabaté i Fort i Carmen Sánchez Conejero² ja vam tenir ocasió de lloar la important tasca que ens llegà el doctor Pere Vallribera i Puig en publicar el volum de *Les topografies mèdiques de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*³, a la vegada que donàvem completa notícia del sentit i significació, en el seu moment, de les topografies mèdiques, i del seu valor en l’actualitat, per tal de recompondre en part el mapa historicosanitari de molts dels nostres pobles i ciutats.

El «*Bosquejo*» d’Antoni Balaciart referent a Benicarló és una de les topografies mèdiques més antigues d’entre les corresponents al país valencià, sols precedida per la de la Ribera del Xúcar i Alzira, que és de les poques del segle XVIII que superaren un malaurat incendi l’any 1820, de manera que de bell antuvi hem de destacar ja el seu valor cronològic.

El document objecte del nostre estudi és una memòria de 30 fulls manuscrits, precedits d’unes consideracions prèvies sobre la necessitat d’aquests estudis per part del metge que exerceix en una població i, en el cas que ens ocupa, dividits poc més o menys en tres apartats: un primer que abasta la topografia pròpiament geogràfica i

¹ Balaciart, Antoni: *Bosquejo Topográfico de la Villa de Benicarló, considerado física y médicamente con relacion à los pueblos limítrofes de Peñíscola, Vinaróz y Calig. Memòries Manuscrites de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (M.M.R.A.M.C.). Vol. X (1829-1834), núm. 1. 30 folis manuscrits, 30x21 cm.*

² Josep M. Sabaté i Bosch, Jesús Sabaté i Fort i Carmen Sánchez Conejero: *Alguns aspectes històrics i sanitaris de Reus en el primer quart del segle XIX: Notícia de l’“Ensayo sobre la topografía y estadística de la villa de Reus en Cataluña” de Jaime Arlèvol*, a II Jornada d’Història de la Medicina de Reus i Comarques Veïnes. Andreu Pujol – J.M. Sánchez Ripollès (Editors). 2001. pàgs. 127 a 131.

³ Núm. 86 de les Publicacions del Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Barcelona 2000.

l'agricultura del terme de Benicarló; el segon va adreçat a exposar els costums dels seus habitants; i el tercer, que és el que a nosaltres ens interessa especialment, toca la qüestió sanitària amb les malalties més freqüents.

De la mateixa introducció a l'exposició pública de dita memòria, en la que s'estableixen les consideracions sobre la necessitat d'aquests estudis, escollim uns quants paràgrafs que reforcen els arguments esmentats abans en parlar de llur conveniència: «*La primera y mas esencial obligación de un Médico al establecerse en una población para encargarse de la salud de sus habitantes, es ocuparse en la topografía del lugar ó sea descripción del país que habita. Por desgracia este ramo auxiliar de la Medicina, tan útil y necesario al hombre, se halla abandonado en nuestra España, siendo bien pocos los Médicos que se han dignado escribir la localidad, costumbres, genio, ocupación y causas patológicas de los habitantes del pueblo en donde ejercen el noble arte de la medicina. Los conocimientos en la historia natural y en cada uno de sus ramos, que tan precisos son para hacer una buena topografía, se hallan descuidados, y lo que es mas, despreciados por algunos que, poco filósofos, juzgan por superficialidades de jóvenes, al verlos ocupados en describir una planta que ellos pisan con desden, un insecto que ocupa el cáliz de una flor, un viento que sopla de oriente, ó un Aquilon que con su fuerza destruye las cosechas impidiendo la fecundación de las plantas. Cada una de estas cosas, que para el vulgo son de poca monta, proporcionan a un genio observador y estudioso seguros datos para el tratamiento de sus dolencias (...) el Médico virtuoso que toma a su cargo la salud pública de un pueblo, debe conaturalizarse con todo lo que forma parte de la población, porque de otro modo jamás llegará a conocer las enfermedades en sus diversas anomalías y diferencias que presentan, en razón del país que habita, del aire reinante, de la humedad ó sequedad atmosférica, del mayor ó menor cultivo de vegetales, de la naturaleza del terreno, de los montes, collados, ramblas, rios ó mares que circundan la población, del género de vida que tienen los pobladores y de la especie de alimentos que consumen en sus necesidades. Es una verdad incontestable que cada una de estas cosas influye en el hombre de un modo poderoso, tanto en el estado de salud como en el de enfermedad (...) Si pues los agentes exteriores modifican a su modo al hombre, y las enfermedades toman su asiento en una población según las causas de localidad, y estas las hacen variar presentando algunas diferencias, es preciso que también varíe el plan de curación, objeto principal del Médico.*» (sic).⁴

Heus ací com el Dr. Balaciart, en argumentar motius i raons de l'interès i necessitat de les topografies mèdiques, gairebé ja estructura un elemental índex del que ha de conformar el seu contingut distribuït en aquells tres apartats esmentats: la topografia geogràfica i agricultura del terme, amb l'orografia —«*montes collados, ramblas*»—, la geologia —«*naturaleza del terreno*»—, la meteorologia i climatologia —«*ayre reinante, de la humedad o sequedad atmosférica*»—, la hidrografia —«*rios ó mares*»—, la descripció urbana de la vila, els coneixements d'història natural i els conreus de vegetals; els costums dels habitants —«*genio, ocupación, (...) género de vida que tienen los pobladores y de la especie de alimentos que consumen en sus necesidades*»—, un breu resum històric, les característiques físiques dels habitants, ocupacions i professions, llurs condicions socials i morals, la demografia amb l'emigració i immigració, la instrucció pública, la productivitat, etc.; i les malalties més freqüents, amb les causes patològiques, la «morbilitat» o patologies dominants, malalties ordinàries, etc.

⁴ Balaciart, Antoni: Op. cit. pàgs. 2 a 4.

L'erudició pròpia dels científics il·lustrats està present en totes les topografies mèdiques, com és també el cas del «*Bosquejo*» de Benicarló que en una de les seves primeres pàgines ja fa referència a un dels tractats del «*Corpus Hippocraticum*» (440-350 aC?), tot citant la versió llatina del llibre «*Aëre, aqua et locis*» –Aires, aigües, llocs– del metge grec Hipòcrates, anomenat «*oráculo de Cos*», per haver nascut a Cos, Dodecanès, l'any 460 aC; les al·lusions a la doctrina hipocràtica vénen motivades a l'hora de raonar algunes de les bases principals de la ciència mèdica: el caràcter natural de totes les malalties i una etiologia basada en el medi ambient i en el règim alimentari, uns principis que no fan sinó confirmar un cop més la imperiosa necessitat de les topografies mèdiques pel millor exercici ètic de la Medicina.

Balaciart encara argumenta en aquesta introducció les modificacions que els agents exteriors produeixen en l'home i d'aquí les diferències existents no ja evidentment entre localitats molt distants o separades en la superfície del món, del pol gelid al tòrrid equador, sinó, fins i tot, en aquelles molt més properes, com, per exemple, les de l'entorn de Benicarló, o sia Vinaròs, Càlig i Peníscola, «*pueblos que no distan del primero mas que una legua cada uno, separados ya por una rambla pedregosa y seca, ya por una colina de poca elevación, ó por un barranco de un cauce muy estrecho; y sin embargo se diferencian en su terreno, atmósfera, género de vida, costumbres, genio, constitución y enfermedades.*» (sic)⁵, també aquí aquest metge de Benicarló recorre a l'autoritat d'algun autor per corroborar l'afirmació de l'especial idiosincràsia dels benicarlandos, i Tourtell serà l'encarregat de ratificar-ho: «*un bosque, un rio, una montaña establecen con frecuencia una línea de demarcación que hace los pueblos casi del todo distintos*» (sic)⁶.

Obviem d'estendre'ns amb el resum històric de la població, la situació geogràfica general, les comunicacions, límits i paisatge del terme, la seva edafologia, la zona marítima, la hidrografia, la climatologia, l'agricultura, la demografia i l'urbanisme, etc., aspectes tots que tenen una forta incidència en les qüestions sanitàries, però que ens portarien a un treball que ultrapassa la finalitat d'aquesta comunicació, treball, no obstant això, que tenim a punt de concloure.

Antoni Balaciart en el seu informe xifra en 1.422 les cases numerades i 1.500 els veïns o caps de casa de Benicarló, que ens donarien una població aproximada d'uns 7.000 habitants⁷; aquests veïns majoritàriament estaven dedicats a la pagesia, al conreu de les terres del terme i termes limítrofes.

⁵ Balaciart, Antoni: Op. cit. pàg. 4. Una llegua jurídica tenia 2.700 canes de Barcelona i equival a uns 4 quilòmetres (4.198'5 metres): Alcover-Moll: Diccionari català-valencià-balear. Tom. 6. pàgs. 932 i 933.

⁶ Balaciart, Antoni: Op. cit. pàg. 4: «Tourtell» per Tourtelle, Esteban, metge francès, nascut i mort a Besançon (1756-1801); estudià Medicina a Montpeller i París; el 1788 fou nomenat professor de la Facultat de Medicina de Besançon i després serví com a metge militar en la campanya del Rin; l'any 1794 passà a donar classes a la Facultat de Medicina d'Estrasburg i des de 1798 fins a la seva mort dirigí l'Hospital militar de Besançon. És autor de diferents obres de literatura mèdica com, per exemple, "Eléments d'hygiène" (Estrasburg, 1767), "Eléments de matière médicale" (París, 1802), "Histoire philosophique de la médecine" (París, 1802). Un fill seu, Francisco Maria Tourtelle (1785-1813) també fou professor de la Facultat de Medicina d'Estrasburg i publicà el "Traité d'hygiène publique" (Estrasburg, 1812).

⁷ Joan Francesc Mira en l'entrada Benicarló de la G.E.C. (vol. 3) insereix un quadre de població amb les següents referències: any 1715, 1.089 habitants, any 1794, 5.850 habitants, i any 1860, 7.100 habitants; però Antoni Balaciart dona aquestes altres dades i les corresponents xifres: any 1600, 400 veïns. any 1700, 500 veïns, i any 1800, 1.300 veïns. Balaciart, Antoni: Op. cit. pàg.7.

En el primer terç del segle XIX es produí un creixement demogràfic amb uns 200 veïns més, tot i que amb això s'havien de repartir les mateixes terres entre tots i cada vegada, evidentment, tocaven menys jornals⁸ per cap, com afirmava Cavanilles: «*que llegó ya el aumento de nuestra especie en esta Villa à quanto puede mantener, no solamente el propio término, sino también las porciones que cultivan en los inmediatos de Peñíscola y Cervera*» (sic)⁹, malgrat que el mateix Cavanilles s'equivoca, en part, perquè els benicarlandos no conreaven cap jornal de terra al terme de Cervera i, en canvi, sí que ho feien en una zona del de Gàlig, molt més a Peñíscola i altre tros al terme d'Alcalà en la partida dita «*Pulpis*» –Polpís–.

La manca d'extensió de les diferents explotacions agràries era compensada pels benicarlandos, d'una banda, amb el seu treball constant i regular, i, d'altra, amb la sobrietat i frugalitat de llurs vides i costums.

Com hem apuntat abans, la majoria de benicarlandos eren llauradors propietaris de la terra, que conreaven amb defit per tal de, si més no, mantenir-se, malgrat la seva frugalitat gairebé rasant la misèria. Condicionats a obtenir llur subsistència d'un tros de terra escàs i estèril, es veien obligats a treballar més del compte, a fi i efecte que la terra donés la munió de collites que, tot i ser petites, poguessin cobrir les més elementals necessitats. Dedicats de sol a sol al conreu de la terra, oberts, però, a qualsevol avenç i innovació agrària, transformaven aquests camps en veritables jardins.

Una vegada més cal fer esment que no hi havia cap altre poble on els habitants del qual, amb menys terra de conreu, obtinguessin tan bones collites, de manera que el millor elogi que podem fer d'aquells benicarlandos és el mateix que ja feu Cavanilles¹⁰: «*Que ejemplo presenta Benicarló à España entera!*» (sic).

Els benicarlandos, cansats de treballar, però enemics de l'oci, encara tenien forces per anar pels pobles del Maestrat i de la serra de Morella a vendre l'excedent de la collita que no consumien.

Pacífics de mena i per naturalesa, i, com hem dit, enemics de l'ociositat, trobaven el millor descans en el si de la família, sota un sostre miserable, en unes habitacions on no hi havia res més que allò d'estrictament indispensable.

L'alimentació responia a la mateixa frugalitat ja anunciada: per a esmorzar i dinar no se'n portaven altra cosa que un tros de pa i una cabeça d'allis o una ceba; l'àpat més important el feien al vespre i consistia normalment en un plat de sèmola o farinetes de moresc, de vegades només amanida amb sal i oli. A l'estiu, la fruita era el principal aliment durant el dia i a l'hora de sopar feien una olla de verdura i llegum, en la qual la carn sols hi figura en ben poques ocasions. És clar que els llauradors més rics podien incloure en la seva dieta el peix, de la pròpia costa, però també la carn quedava reservada pels dies de festa o en cas de malaltia.

⁸ Un jornal de terra era l'extensió que es llaurava normalment amb un parell de mules; al País valencià, regió septentrional, es dividia en sis fanecades; a la comarca de Vinaròs era l'espai que ocupaven mil cinc-cents ceps, o bé unes 62'33 àrees: Alcover-Moll: Op. cit. Tom 6, pàg. 769.

⁹ Balaciart, Antoni: Op. cit. pàg. 7. Antonio José Cavanilles fou un botànic i sacerdot nascut a València l'any 1745 i mort a Madrid el 1804. Publicà a Madrid entre els anys 1795 i 1804 en sis volums les "Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del reyno de Valencia".

¹⁰ Cavanilles, Antonio José: Op. cit.

Amb aquesta austera forma de vida, hom pot pensar que els benicarlandos podien estalviar i fer-se un capitalet, però amb les despeses per tirar endavant els conreus i el preu baix de les collites, al que cal afegir l'esmentat creixement demogràfic, feina raï tenien per a subsistir i ni tan sols podien embarcar-se en aixecar un pis a les seves humils casetes quan augmentava la família.

Com a prova de la baixa de preus de les collites, Balaciart apunta que el càntir¹¹ de vi, pagat anys enrere a 12 o 14 rals de billó¹², el 1830 es venia a 3 rals de billó.

No obstant això, la migradeca d'aliments i mitjans de què disposaven els benicarlandos per a fer front al seu treball, aquests no presentaven un estat de debilitat i vivien sans i forts; eren més aviat alts, musculosos, de bon color i de tipologia temperamental sanguínia. En general gaudien de bona salut i tenien una expectativa de vida força avançada, tot i que l'edat mitjana resultava ser d'uns 35 anys de vida; aquesta xifra, que avui pot resultar sorprenent per baixa, té una explicació en l'alta mortalitat infantil –un 65% anual–. Un breu estudi demogràfic¹³ assenyala que en 15 anys hi havia hagut unes 2.894 defuncions –unes 196 a l'any– i si la natalitat anual es xifrava en uns 260 amb una tasa del 4'35%, el creixement vegetatiu anual seria de 74 ànimes; és clar que el percentatge de defuncions més alt se l'emportava la mortalitat infantil en una proporció de 14 pàrvuls per cada 10 adults. Amb tot, la taxa de mortalitat general de Benicarló encara es podia rebaixar, donades les característiques o circumstàncies topogràfiques de la localitat, ja que entre aquests morts s'hi comptaven també els de mort violenta: la mar s'emporta normalment algunes vides, d'altres són a causa de les lluites i enfrontaments polítics de l'època, dels que se'n ressent més una població com Benicarló per estar situada en un camí ral, etc.¹⁴

Tot i que hem destacat la tipologia sanguínia dels benicarlandos, llurs passions ben poques vegades els feien sortir de polleguera, ans al contrari se'ls qualifica de caràcter manyac, suaus i dòcils, i s'atribueix aquesta condició precisament a la sobrietat en el menjar i al tipus d'alimentació fonamentalment vegetal. Malgrat l'esforç i el treball, els benicarlandos vivien contents i feliços, amb una jovialitat de caràcter que els feia riure en un romiatge, però amb sentiments capaços també de plorar en un enterrament.

El paper de les dones benicarlandes, fidels companyes dels seus marits, no diferia pas massa del dels homes, perquè ajudaven en les tasques agrícoles i sovint feien també les més feixugues.

Etiologia de les malalties de Benicarló

Els benicarlandos, no obstant la frugalitat de llur alimentació, la vida activa que portaven, l'absència de vicis, una climatologia favorable i la bona salut, que, en general, gaudien tots ells, no estaven exempts de malalties; algunes pròpies de la

¹¹ Un càntir o cànter era la mesura d'un recipient que contenia poc més d'onze litres: Alcover-Moll; Op. cit. tom 2, pàg. 930.

¹² El billó o velló és una mescla d'argent i coure de la que es feia moneda, i el ral de billó equivalia a 25 cèntims de pesseta: Alcover-Moll; Op. cit. tom 2, pàg. 485.

¹³ Balaciart, Antoni; Op. cit. pàg. 20. Les xifres donades per l'autor del «*Bosquejos*» no són exactes i s'hi observen importants errades de càlcul.

¹⁴ Balaciart, Antoni; Op. cit. pàgs. 20 a 23. Aquestes darreres consideracions entorn a les causes de mortalitat es basen en les famoses teories sobre la població de l'economista anglès Tomas Roberto Malthus (1766-1834), exposades en l'«*Ensayo sobre el principio de población*», editat a Londres l'any 1798.

topografia i de totes les mateixes circumstàncies que són exposades a bastament en el "Bosquejo".

Per començar i com exemple, el mateix tipus d'alimentació dificulta la posterior digestió; a més, l'abús de substàncies picants i el vi, sec i fort, sobreestimulen també les funcions de l'aparell digestiu a l'hora de pair els aliments; d'altra banda, les aigües de Benicarló, carregades de sulfat de calci cristal·litzat—selenita—i sals pròpies del terreny, relaxen l'estómac i pertorben el procés químic de la digestió.

Els aliments que consumien els benicarlandos eren pobres en quil —«*oligochilos*»¹⁵ (sic)— i d'aquí el retard en la digestió o les digestions lentes i imperfectes.

De tot això es dedueix la propensió dels benicarlandos a patir malalties relacionades amb l'aparell digestiu, com les febres gàstriques, diarrees, vòmits, còlics, gastritis cròniques i gastroenteritis agudes; les constants recaigudes en aquestes malalties a la vegada predisposaven a patir del baix ventre tan bon punt es feia el més petit abús de begudes alcohòliques o espirituoses, aigua calenta, o fruita madura, derivant en unes disenteries¹⁶, llavors tan freqüents en aquest poble, agreujades igualment pels condiments picants o el vi, sec i fort.

També fruit del tipus d'alimentació es patien sovint febres verminoses, o sia produïdes per cucs intestinals, que afectaven tota la població, homes i dones, joves i vells, infants i adults.

Una altra de les causes de les malalties calia cercar-la en l'atmosfera de Benicarló: el vent humit que bufava del sud-oest provocava cefalees i maldecaps o migranyes, que afectaven únicament a un costat del cap —«*hemicraneas*» (sic) —, especialment entre les dones, i la humitat predisposava el cos a una particular idiosincràsia limfàtica que produïa algunes ascitis¹⁷.

Al'estiu es presentaven infal·liblement les intermitents febres terciànes, produïdes també per la humitat atmosfèrica i pels «*miasmas*»¹⁸ (sic) que el vent del sud-oest portava des de la zona dels «*azarques*»¹⁹ (sic) dels prats de Peníscola, o per les aigües estancades de la rambla de Cervera i els barrancs d'Aiguadoliva i Polpís, sobretot quan s'enriuava el cànem.

Els més afectats per aquestes febres terciànes eren els llauradors que, o bé descansaven al tros a l'aire lliure, o bé, amb el deler de guardar la seva hisenda, dormien a les mateixes barraquetes de l'heretat que conreaven, especialment els que ho feien a la partida del Riuet i a la de Sant Orli, situades al sud del terme de Benicarló.

El costum de purgar-se amb les llavors de la planta lletera —Llet de Teresa o «*Euphorbia Lathyris*»— produïa còlics acompanyats de dolors violentíssims.

¹⁵ El quil és un líquid blanc i lletós en què es transforma el quim, o sia la massa d'aliments semidigerits que passen de l'estómac a l'intestí prim: Alcover-Moll: Op. cit. tom 9, pàgs. 54 i 56, respectivament.

¹⁶ La disenteria és una malaltia caracteritzada per la inflamació de l'intestí gros i per la diarrea sanguinolenta: Alcover-Moll: Op. cit. tom 4, pàg. 472.

¹⁷ La linfa és un líquid coagulable que circula per uns conductes prop del cor —vasos limfàtics—: Alcover-Moll: Op. cit. tom 6, pàg. 844. L'ascitis és l'acumulació intraperitoneal o abdominal d'aquest líquid —hidropesia— que pot complicar una cirrosi, una insuficiència cardíaca, una peritonitis, una nefrosi, etc.: Alcover-Moll: Op. cit. tom 2, pàg. 58.

¹⁸ Abans de la descoberta dels microbis es considerava que la causa de determinades infeccions era una mena d'efluvi nociu, que llojava en l'aire, anomenat miasma: Alcover-Moll: Op. cit. tom 7, pàgs. 409 i 410.

¹⁹ «*azarques*»: paraula de difícil identificació. Possiblement es tracta d'una errada ortogràfica en lloc d'«*azarbes*», mot utilitzat a Múrcia per definir els canals o sèquies on van a parar les filtracions o les aigües sobrants del reg.

En el camp de la dermatologia, l'exposició constant als raigs de sol, el canvi de temperatura, passant del fred a la calor i d'aquesta altra vegada al fred, i la mateixa dieta alimentària, amb el vi, el picant, la sal, all i ceba, etc., provocaven, segons criteri de l'època moltes erupcions cutànies en forma de tumors, herpes, sarna, eritemes i, sobretot, el carboncle o pústula maligna que produïa ràpidament la infecció de la sang.

Els pobles de l'entorn: Vinaròs, Càlig i Peníscola

Com ja apuntàvem en els apartats inicials d'aquest estudi, per poc que variï la topografia dels pobles de l'entorn, canvien també els costums dels seus habitants i llurs malalties.

Vinaròs

Els seus habitants eren més «urbanites» que camperols; a més, els mariners havien introduït a la població un determinat «luxe» pel que fa a la dieta i a la vestimenta.

Vinaròs no presentava la mateixa patologia de malalties gàstriques, ni aquelles febres terciànes, ni les erupcions cutànies, sinó que, en canvi, allí eren freqüents totes aquelles malalties pròpies del sistema nerviós i d'una vida més «civilitzada» i «educada»²⁰.

Càlig

Tot i que per la seva situació Càlig havia de tenir una població sana, la mateixa dieta alimentària que afectava la salut dels benicarlandos provocava entre els habitants de Càlig les típiques disenteries, que es veïen agreujades per les substàncies que afegien al seu vi, preferentment el guix i l'alum.

Quant a les febres intermitents que alguns dels calijons patien, no eren imputables a una etiologia local, sinó que possiblement les havien contraïdes en altres indrets.

Peníscola

Situada a la vora de la mar i envoltada per un terreny ple d'«azarques» (sic) que formen els dolls d'aigua dels marjals²¹, tenia unes característiques ben diferents dels altres pobles de l'entorn.

Els peníscolans, sia per poca intel·ligència o per anar errats, havien abandonat el conreu dels seus camps, i, majoritàriament, es dedicaven a tragar peix o a la manufactura artesanal del barrets de palma «llata».

La vida sedentària i la humitat atmosfèrica provocaven entre els peníscolans una determinada caquèxia²², conseqüència també de la misèria en què vivien d'ençà les darreres guerres, en casos quasi enderrocades.

²⁰ Balaciart, Antoni: Op. cit. pàg. 25: «histéricus, hipocandria, menorràgia, leucorrea, gastritis crònica.» (sic).

²¹ Els marjals o aiguamolls són els terrenys propers a la mar, dels quals s'ha de treure l'aigua salada per a poder-hi sembrar: Alcover-Moll: Op. cit. tom 7, pàg. 254.

²² La caquèxia és un estat de consumpció orgànica produït per una extrema desnutrició: Alcover-Moll: Op. cit. tom 2, pàg. 993.

Si més no, tal vegada aquest és el poble més sa de tots, malgrat la proximitat de la mar i la topografia de l'entorn, ja que les febres intermitents, que amb aquestes condicions ambientals haurien de ser normals a l'època i en aquell lloc, gairebé no afectaven la població urbana. Els motius fonamentals d'aquest estat saludable venia donat per l'altitud en què es trobava localitzada la vila i perquè el vent sud-oest s'emportava els «miasmas», deixant l'atmosfera ben neta. En canvi el reduït sector llaurador de la població, que passava èpoques dormint al ras, n'estava més afectat.

Prevençió i profilaxi d'aquestes malalties

És evident que on hi ha l'home, hi ha el perill de la malaltia, perquè els mateixos aliments que li són tan necessaris poden ser la causa d'alguna malaltia²¹. Però entre les solucions preventives que per a Benicarló l'autor del «*Bosquejo*» proposava, en primer lloc ens trobem que passava la patata calenta de les aigües entollades o embassades de les rambles de Polpís, Aiguadoliva i Cervera al Govern central, que era el que hauria de dictar lleis per tal de deixar el llit d'aquestes rambles prou net, en especial a la desembocadura, on es formaven importants bancs de còdols, a fi i efecte que l'aigua no s'hi entollés. També s'hauria de procurar tenir el cànem el menor temps possible a les basses durant la operació d'enriuar.

Amb aquestes mesures s'evitaria bastant el contagi de les intermitents febres tercianes, que fins i tot acabarien així sent eradicades.

A Peníscola s'hauria d'accelerar el curs de les aigües que brolien al seu entorn, en lloc d'aturar-les com recentment s'havia fet en construir allí un molí.

El metge Antoni Balaciart, per tal d'eradicar la disenteria, recomanava la moderació en l'ús de substàncies picants i de begudes alcohòliques i espirituoses, evitar beure aigua calenta i fruita massa madura a l'estiu i no dormir al ras.

Finalment es plantejava ja en aquell temps un canvi d'hàbits alimentaris, tot i la dificultat que això comportava; de moment, com s'ha dit abans, s'estava introduint el conreu d'arròs, que ben bé podia substituir en la dieta aquelles farinetes de morenc, causa i origen, es creia, de moltes febres verminoses causades pels cucs que s'hi criaven. Amb tot, el conreu de l'arròs presentava també alguns entrebancs: el primer venia de la quantitat d'aigua que necessitava; el segon, del temps més llarg que la planta estava a la terra i de la cura deguda; en tercer lloc, i amb l'experiència que es tenia del conreu de blat que sovint es veia afectat d'una mena de plaga anomenada «*roya*», causada per la humitat del vent de la mar, la calor i l'escassa aigua, com l'arròs igualment era una planta de la família de les gramínies, podia córrer el mateix perill que el blat; i en quart lloc, encara que s'aconseguís superar els tres primers entrebancs, i s'aclimatés l'arròs, restava el dubte que entrés a formar part de la dieta del llaurador benicarlando, que de ben segur s'estimaria més vendre la collita d'arròs, que val quatre vegades la del blat de moro, abans de consumir-la en la seva pròpia alimentació.

²¹ Francesc August Chomel, metge francès, besnét de Joan Baptista Lluís Chomel; nascut a París i mort al castell de Morsán el 1858. Es doctorà l'any 1813 amb una tesi sobre el reumatisme. Fou metge de l'Hospital de la Caritat de la capital francesa, on donà alguns cursets. L'any 1827 va substituir Laënc a la càtedra de Clínica mèdica i fou conseller de la Facultat de Medicina de París, membre de l'Acadèmia de Medicina i metge del rei Lluís Felip. Publicà a París «*Éléments de pathologie générale*» (1817) i «*Des Fièvres et des maladies pestilentielle*» (1821).

I, per últim, per estalviar-se el mal de cap sols s'havia d'evitar la humitat de la nit i els cops d'aire humit.

Epíleg

Balaciart, en concloure el seu "*Bosquejo*", s'excusa humilment per la brevetat i senzillesa del seu treball, deixant que "*una pluma más bien cortada*" (sic)²⁴ que la seva amplii o aprofundeixi l'estudi sobre Benicarló, però s'enorgulleix d'haver estat el primer a tractar sobre el tema de la seva topografia mèdica: —"*no haver nada escrito sobre el particular*" (sic)²⁵—.

Tal vegada sia una gosadia per la meua part l'haver fet meves les investigacions manuscrites d'Antoni Balaciart, escrites fa més de cent setanta-un anys, però la reconstrucció històrica del temps pretèrit del nostre país ens condueix també pels camins enllumenats pels fanals dels manuscrits inèdits, que, com el que avui hem presentat, necessiten, si més no, d'un nogensmenys humil fanaler capaç d'encendre'ls.

Resta però l'homenatge sincer al metge Antoni Balaciart, model de professional i home del seu segle, de qui algun dia algú haurà de fer la seva biografia perquè es compleixi aquella "*gratitud hacia él (que) pasa à los siglos de los siglos*" (sic)²⁶.

²⁴ Balaciart, Antonio: Op. cit. pàg. 29.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Balaciart, Antonio: Op. cit. pàg. 27.